

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

РОЗВИВАЄМО ГРОМАДЯНСЬКІ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ДРУГИЙ КЛАС

Тема
**СПОСОБИ
ПІЗНАННЯ**

**НАВЧАЛЬНО-
МЕТОДИЧНІ
МАТЕРІАЛИ**

Київ – 2019

Авторський колектив: Банах О.В., Боярчук О.І., Кравчук Л.В., Мирошниченко Т.І.

За загальною редакцією

Бібік Н.М., доктора пед. н., головного наукового співробітника відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України, академіка Національної Академії педагогічних наук України.

Софій Н.З., канд. пед. н., доцента кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Рецензенти:

Назаренко Г.А. – доктор педагогічних наук, професор, проректор КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Товкало М.Я. – канд. філол. н., заступник директора Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Навчально-методичні матеріали для педагогів та батьків учнів другого класу із формування громадянської компетентності розроблено Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» у рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Pact в Україні. Зміст матеріалів є винятковою відповідальністю Pact та його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США.

Розвиваємо громадянські компетентності:

другий клас / За ред. Н.М. Бібік, Н.З. Софій. – Київ:

2019 / Режим доступу www.ussf.kiev.ua

Навчально-методичні матеріали для педагогів та батьків другокласників із формування громадянської компетентності є додатковими навчально-методичними матеріалами до чинних Модельних навчальних програм для другого класу. Це ресурс із конструювання освітнього процесу з акцентом на формування громадянської компетентності учнів Нової української школи.

Пропоновані матеріали мають на меті формувати в дитини власну ідентичність і готовність до змін через вироблення поваги до себе та інших, толерантне ставлення до культурного різноманіття та розбіжності суджень, набуття досвіду взаємодії і співпраці, обмірковування прийнятих у класі, школі, місцевій громаді соціальних норм, а також через активну участь у житті цих спільнот та усвідомлення відповідальності за свої вчинки.

Представлені завдання створено для використання відповідно до структури Модельних навчальних програм Нової української школи. Активні практичні вправи, інформаційні повідомлення, дискусійні та дослідницькі запитання, завдання для індивідуальної та групової роботи ґрунтуються на конструюванні знань, використанні досвіду дитини і відображають діяльнісний підхід до освітнього процесу.

Уміщені види навчальної діяльності з формування громадянської компетентності учнів другого класу можуть бути орієнтиром для роботи педагогів та корисними матеріалами, які допоможуть батькам другокласників глибше зрозуміти шкільні теми, щоб налагодити спільну роботу з дітьми – обговорювати ті проблеми, які цікавлять школярів, розробляти проекти, разом досліджувати навколишній світ.

ISBN 978-5-459-00530-1

ББК 32.973.2-018

ББК 32.882.9

УДК 004.451

ISBN 978-1430226598 англ

© Pact Inc., 2019

© Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2019

ПЕРЕДМОВА

Зміни, що відбуваються в сучасній освіті, спонукають нас до розуміння надважливості **цінностей громадянської освіти**. Усе більше звертаємося до понять, що лежать в основі побудови навчання на цінностях: **відповідальність, рівність, права людини, демократія, повага до різноманіття, повага до людської гідності**. Усе глибше обговорюємо їх практичне значення й користь, приходимо до спільного розуміння їхньої сутності, усвідомлюємо, чому вони важливі для кожного громадянина, кожної громадянки.

Як організувати цікавий і захопливий освітній процес сучасного формату, спрямований на формування громадянських компетентностей дітей і їхніх рідних? Відповіддю на це запитання будуть матеріали, розроблені в межах проекту, на допомогу педагогам та родинам учнів. Вони підкажуть крок за кроком, як інтегрувати громадянську освіту у щоденне навчання учнів початкових класів, сприятимуть поглибленню знань, розвитку вмінь і формуванню цінностей.

Працюючи із пропонованим ресурсом, діти ще з початкової школи щоденно набуватимуть практичного досвіду демократичного громадянства. Навчаючись у групах, обговорюючи актуальні питання, розв'язуючи проблемні ситуації, учні розвиватимуть уміння і навички взаємодії і співпраці, критичного мислення, демократичної участі, відповідальності, усвідомлюватимуть цінності свободи і прав людини. Такі системні практичні дії сприятимуть **формуванню способу мислення і поведінки учнів та учениць на основі цінностей демократії**. Інтегрований підхід до організації освітнього процесу відповідно до чинних Модельних навчальних програм допоможе вчителям змодельовати життя за межами класу. Щоб, не ламаючи природу дитини, вчити, виховувати і розвивати її, потрібно усвідомити, що дитина буде вчитися тоді, коли їй цікаво, коли вона в безпеці, коли матеріал поданий зрозуміло, емоційно, і щонайважливіше, він є у сфері зацікавлень дитини.

Посібник зосереджує увагу на тому, що кожна людина (і дитина зокрема) живе та діє серед людей, дотична до історичної і культурної спадщини, причетна до її творення, є часткою шкільної та місцевої громади, усвідомлює власну ідентичність і згодом набуває глибинного розуміння себе як громадянина України та Європи.

Педагоги зможуть використовувати подані у посібнику матеріали як основні або додаткові. Пропоновані розробки містять найрізноманітніші практичні вправи, дискусійні та дослідницькі запитання, які мають спонукати дитину до глибшого вивчення окремих проблем. Така активність потребує співпраці щодо збору відомостей «усної історії», реалізації завдань, які вимагають допомоги батьків або залучення інших дорослих.

Матеріали для читання, навчальні вправи для роботи в групах зазвичай супроводжуються природною для дітей діяльністю – фантазуванням, малюванням малюнків, обговоренням або іншими видами перетворення інформації. Кооперативне навчання на основі інформаційних повідомлень занурюють учнів у ситуації, коли вони виявляють різноманіття і розбіжність суджень, набувають самостійного досвіду співпраці через обмірковування прийнятих у класі правил взаємодії або соціальних норм поведінки в місцевій громаді.

Значна кількість вправ і завдань, про що відзначають педагоги-практики, спрямована на усвідомлення відповідальності за власні вчинки, спонукають до безпосередньої участі в ситуаціях, у яких формуються вміння домовлятися з однолітками для вирішення проблем класу або іншої спільноти.

Важливим у роботі з матеріалами посібника є акцент на формування в учнів власної ідентичності та готовності до змін через вироблення поваги до інших, толерантного ставлення до культурного різноманіття в колі дружної до дитини спільноти. Пропоновані розробки дають змогу це зробити з цілковитою впевненістю у позитивному результаті.

Щасливе навчання дітей та ваше щасливе вчителювання залежить від вас, дорогі вчителі.

Пам'ятайте, Ви вчите дитину не для школи, а для повноцінного життя, яке вона прикрашатиме своїм сумлінням і добрими вчинками в ім'я України.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчально-методичні матеріали, які допомагають формувати громадянські компетентності учнів другого класу, розроблено за проблемно-тематичним підходом відповідно до структури Модельних навчальних програм Нової української школи. Кожна тема містить такі частини: орієнтовні дослідницькі / проблемні запитання, завдання до теми, очікувані результати теми, очікувані результати учіння для учня, опис видів навчальної діяльності, через опрацювання яких учні досягають очікуваних результатів, використані і рекомендовані джерела, зокрема електронні ресурси.

Види навчальної діяльності, запропоновані в рамках кожної теми, представлені через практичні вправи, інформаційні повідомлення, дискусійні та дослідницькі проблеми, кейси, матеріали для читання, завдання для роботи в групах, самостійної роботи, завдання для батьків (завдання для дитини із залученням батьків), які супроводжуються малюнками, картками, медіаматеріалами тощо.

Кожен вид навчальної діяльності супроводжується докладним описом та переліком орієнтовних навчально-методичних ресурсів, призначеним заощадити час педагогові на пошуки, й одночасно матеріалами, які можуть використовувати батьки для глибшого розуміння теми, надання допомоги дітям у її засвоєнні, спільної роботи, обговорення, розроблення проектів тощо.

Проблемні запитання, представлені до кожної теми, групуються відповідно до 4-х компонентів, які повторюються в кожній темі та забезпечують системність навчання: *пізнання себе; пізнання соціуму; пізнання природи; конструювання нових знань, рефлексія.*

Серед представлених тем такі:

ТЕМА 1. «ЗМІНИ»

Матеріали теми охоплюють ключові проблеми: формування в учня / учениці власної ідентичності та готовності до змін через вироблення поваги до інших, толерантного ставлення до культурного різноманіття і розбіжності суджень, набуття досвіду взаємодії та співпраці через обмірковування прийнятих у класі, школі і місцевій громаді соціальних норм, активна участь у житті цих спільнот та усвідомлення відповідальності за свої вчинки, співпраця з однолітками для вирішення проблем спільноти.

ТЕМА 2. «СПОСОБИ ПІЗНАННЯ»

Матеріали інтегрованої теми «Способи пізнання» спрямовані на формування в дітей розуміння, навіщо людина пізнає світ і що їй у цьому допомагає. Наприклад, різноманітні назви несуть у собі певну інформацію. Однією з таких назв є прізвище. Діти зможуть пояснити, навіщо людям прізвища, що таке «родове прізвище», як утворились їхні прізвища, що вони означають, чому так важливо виявляти повагу до свого прізвища та прізвищ інших людей, і зможуть демонструвати це у повсякденному житті. Діти дізнаються, що джерелом інформації може бути також і колір, як, наприклад, червоний колір світлофора або Червона книга. А ще для пізнання світу людині потрібні важливі якості, такі як спостережливість, уважність, цікавість.

ТЕМА 3. «ТЕРИТОРІЯ»

Виконуючи запропоновані завдання з теми, учні не лише усвідомлюватимуть унікальність території своєї батьківщини і Батьківщини, а й розумітимуть, що замало просто жити на певній території і любитися красою її краєвидів, а потрібно щодня дбати про неї, бути активним і свідомим патріотом, громадянином. Завдяки інтерактивним вправам учні спостерігатимуть і переконуватимуться, що всі ми відрізняємось один від одного уподобаннями, поглядами, національністю, вірою, що кожна людина неповторна і кожна є скарбом для свого народу, і де б ми не мандрували, ми представляємо не лише себе, а й свій народ і рідну країну. Учні складатимуть і розповідатимуть історії про цінності, міркуватимуть і дискутуватимуть про «відповідальність за тих, кого приручили», тих, хто живе поруч із нами на цій ж території. А також задумуються: «А який особистий внесок у покращення життя безпосередньо у своєму населеному пункті я зробив, роблю, можу зробити?». І шукаючи шляхи вирішення суспільних проблем уже сьогодні, формуватимуть відповідальність, виявлятимуть гро-

мадську ініціативу для розв'язання актуальних питань на своїй території, на місцевому рівні та рівні держави.

ТЕМА 4. «СПІЛЬНОТА»

Пропонований зміст цієї теми розкриває сутність проблем шкільної спільноти, прав у школі, обов'язків учнів перед шкільною громадою, вироблення правил співпраці у класі, формування цінностей, якими люди об'єднані в суспільстві. Матеріали орієнтовані на формування в учня/учениці власної ідентичності й готовності до змін через вироблення поваги до інших, толерантного ставлення до культурного різноманіття та розбіжності суджень, набуття досвіду взаємодії і співпраці через обмірковування прийнятих у класі, школі, місцевій громаді соціальних норм, активну участь у житті цих спільнот та усвідомлення відповідальності за свої вчинки.

ТЕМА 5. «ВАРТІСТЬ І ЦІННІСТЬ»

Під час роботи над інтегрованою темою «Вартість і цінність» учні дізнаються, що таке цінність, чому і яка праця є цінною, чому є цінним те, що люди створюють разом, що впливає на якість виконання того чи іншого завдання, навіщо потрібні мрії, у чому їх цінність і що допомагає людині здійснювати свої мрії. Важливо, щоб діти не тільки зрозуміли, навіщо людям трудитися, що від власного ставлення до праці залежить успіх і добробут людини, а й могли навести приклади із реального життя: свого, своїх рідних, сусідів тощо.

ТЕМА 6. «ХОЧУ, МОЖУ, ТРЕБА»

Завдання, запропоновані в межах теми, орієнтовані на формування в учнів відповідальності, упевненості в своїх силах, ощадливості й поміркованості, усвідомлення ролі знань та ініціативи у громадському, особистому житті й подоланні життєвих перешкод, усвідомлення своєї унікальності як особистості, почуття власної гідності. Виконуючи завдання, діти аналізуватимуть свої звички, дискутуватимуть про бажання, потреби, мрії людей, обговорюватимуть спільні й індивідуальні цінності, можливості, повноваження та відповідальність самоврядних органів своєї класної громади, змінюватимуть правила, пояснюватимуть необхідність їхнього дотримання.

ТЕМА 7. «ІДЕЇ – ВИНАХОДИ – ВІДКРИТТЯ»

Матеріали теми орієнтовані на формування в учня / учениці впевненості, відповідальності, бажання змінити світ на краще, усвідомити роль природи у винахідництві, підвести до розуміння, що діяльність винахідників покращує якість життя, а спостереження за об'єктами живої та не живої природи, предметами, може спонукати до нових ідей та винаходів. Виконуючи завдання, діти вчаться аналізувати, спостерігати, порівнювати, узагальнювати, зацікавлюються дослідженнями та експериментами, вчаться критично мислити, приймати ідеї інших та висувати свої, розглядати природу як скарбницю винаходів.

ТЕМА 8. «РУХ І ЧАС»

Усе довкола перебуває в русі, усе зазнає змін із часом. Що таке час? Ми всі відчуваємо плинність часу, але пояснити словами, що це, непросто. Запропоновані види діяльності дають змогу дітям зрозуміти, відчути цінність руху та часу – для кожного особисто, для природи і суспільства загалом. В рамках активностей діти дискутуватимуть, чи можна подорожувати в часі, зробити добру справу за одну хвилину, що потрібно намагатись робити швидко, а з якою справою не можна поспішати, чому так багато одиниць виміру часу, звирятимуть свій «біологічний годинник». Учні розкладатимуть на часовій шкалі свій вчорашній день й аналізуватимуть, що найкращого і цінного було в цьому дні, а скільки часу було згаяно, втрачено, що важливе варто зробити сьогодні, а що запланувати на завтра.

***Крок за кроком ми рухаємося в часі – у майбутнє.
І тільки від нас залежить, як ми скористаємося цими ресурсами
і витворимо себе й нашу державу!***

ТЕМА: «Способи пізнання»

	Навчальна діяльність	7
1	Розгадування ребуса	11
2	Вправа «Поміркуй»	11
3	Відгадування загадки	12
4	Слухання тексту «Як утворились прізвища?»	12
5	Інсценізація вірша Лідії Компанієць «Ковалівна»	13
6	Практична робота «Про що розповість учнівський квиток»	14
7	Практична робота «Зашифруй прізвище»	14
8	Читання оповідання Еллен Нійт «Трійну й Тааві»	15
9	Практична робота «Відомі прізвища»	16
10	Придумування різних назв і творення зашифрованої мови. Читання уривка з книги Л. Керолла «Аліса в Задзеркаллі»	17
11	Читання вірша Мар'яни Савки «Україна»	17
12	Слухання казки І.Роздобудько «Дикі образи дикобраза». Знаходження назв тварин і записування їх	18
13	Вправа «Чому така назва?»	19
14	Вправа «Дослідники «Червоної книги»	21
15	Вправа «Незакінчені речення». Рефлексія	22

Орієнтовні дослідницькі/проблемні запитання:

Навіщо я пізнаю світ?

Про що розповідає родове прізвище?

Навіщо речам назви?

Про що може повідомити назва?

Завдання:

1. Формувати розуміння, навіщо людина пізнає світ.
2. Розкрити зміст поняття «родове прізвище».
3. Формувати уважне ставлення до свого прізвища та прізвищ інших людей.
4. Формувати розуміння, що кожна назва несе в собі інформацію.
5. Розвивати спостережливість, увагу.

Очікувані результати:

Учні **знатимуть**:

- ✓ навіщо людям пізнавати світ;
- ✓ навіщо людям прізвища;
- ✓ що робить людей відомими;
- ✓ що за кожною назвою криється певна інформація

та **вмітимуть**:

- ✓ пояснити, як утворились їхні прізвища;
- ✓ знаходити інформацію з доступних джерел;
- ✓ пояснити, чому Червона книга має таку назву;
- ✓ брати участь у грі;
- ✓ уважно слухати один одного в умовах безпосереднього спілкування й тактовно висловлювати свою думку;
- ✓ взаємодіяти в парах і групах для досягнення цілей

Загальні очікувані результати навчання учнів другого класу, спрямовані на формування громадянської компетентності

Приклади навчальної діяльності	Очікувані результати учіння	Дескриптори компетентностей для демократичної культури
 1 Розгадування ребуса	Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри.	Може визначити схожість та різницю між новою та вже відомою інформацією. Використовує докази, щоб підтвердити свою думку.
 2 Вправа «Поміркуй»	Підтримує аргументами власні думки або спростовує їх. Розмірковує, якими рисами характеру має володіти людина і чому.	Використовує докази, щоб підтвердити свою думку. Уважно слухає інших людей.
 3 Відгадування загадки	Уважно вислуховує думку співрозмовника, висловлює свій погляд, шануючи гідність інших.	Використовує докази, щоб підтвердити свою думку. Уважно слухає інших людей.
 4 Слухання тексту «Як утворились прізвища?»	Переконує у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане).	Уважно слухає інших людей.
 5 Інсценізація вірша Лідії Компанієць «Ковалівна»	Читає за ролями фрагменти літературного твору. Обговорює інсценізацію, у якій брав/-ла участь (як відбувалася гра?, чи отримав/-ла задоволення від вправи? якщо ні, то що цьому перешкодило). Імпровізує з інтонацією, тембром та силою голосу, відтворюючи репліки персонажів казок, віршів, народних пісень тощо. Запитує про значення незрозумілого слова в дорослих або довідується про це за допомогою цифрового пристрою (пошуковика).	Шукає роз'яснення нової інформації, отриманої від інших людей, якщо це потрібно. Вибудовує доброзичливі стосунки з іншими людьми.
 6 Практична робота «Про що розповість учнівський квиток»	Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри. Уважно вислуховує думку співрозмовника, висловлює свій погляд, шануючи гідність інших. Добирає приклади із власного досвіду, які свідчать про його / її відповідальне ставлення до обов'язків як члена шкільної та місцевої громад.	Шукає роз'яснення нової інформації, отриманої від інших людей, якщо це потрібно. Вибудовує доброзичливі стосунки з іншими людьми.
 7 Практична робота «Зашифруй прізвище»	Створює прості візуальні медіапродукти (фото, листівка, комікс, книжечка, стіннівка, колаж тощо) з допомогою вчителя / вчительки, зважає на мету й аудиторію.	Шукає роз'яснення нової інформації, отриманої від інших людей, якщо це потрібно. Вибудовує доброзичливі стосунки з іншими людьми.

Приклади навчальної діяльності	Очікувані результати учіння	Дескриптори компетентностей для демократичної культури
8 Читання оповідання Еллен Нйт «Трійну й Тааві»	Представляє інформацію графічно (схеми, таблиці, діаграми). Уважно вислуховує думку співрозмовника, висловлює свій погляд, шануючи гідність інших. Формулює запитання до батьків, інших родичів про історію родини і передає в різних формах цю інформацію.	Виявляє інтерес до вивчення цінностей, традицій інших людей. Поважає іншу людину як рівну собі. Може описати, як його/ її думки та емоції впливають на поведінку.
9 Практична робота «Відомі прізвища»	Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри. Формулює запитання до батьків, інших родичів про історію родини і передає в різних формах цю інформацію. Розповідає про видатних українців, описує їхню важливість для України. Ставить запитання, які допомагають більше дізнатися про важливу для України подію чи особу.	Вибудовує доброзичливі стосунки з іншими людьми.
10 Придумування різних назв і творення зашифрованої мови. Читання уривка з книги Л. Керолла «Аліса в Задзеркаллі»	Розповідає про те, що зацікавило в усному повідомленні. Підтримує й ініціює діалог на теми, які викликають зацікавлення. Спостерігає за діалогом, де висловлюються різні погляди на предмет обговорення, підтримує одну з точок зору.	Може визначити схожість та різницю між новою та вже відомою інформацією. Використовує докази, щоб підтвердити свою думку.
11 Читання вірша Мар'яни Савки «Україна»	Описує Україну, її найважливіші географічні об'єкти, показує розташування України на карті. Виокремлює незрозумілі слова з усних та писемних текстів дитячої літератури.	Бере зобов'язання та несе відповідальність.
12 Слухання казки І.Роздобудько «Дикі образи дикобраза». Знаходження назв тварин і записування їх	Розповідає про свої враження (почуття та емоції) від змісту прочитаного художнього тексту. Використовує доречно поширені графічні зображення смайлів. Спостерігає за використанням кольору, музики, анімації в медіатексті. Висловлює власні думки і почуття з приводу прослуханих / переглянутих простих медіатекстів (світлина, мультфільми, комп'ютерні ігри, реклама тощо). Використовує інформацію з відомих та запропонованих іншими джерел (книги, фільми тощо). Запитує, щоб довідатися більше про природу. Описує свої почуття в різних ситуаціях. Описує зміни власних емоцій, почуттів (настрою). Розпізнає ситуації (із казок, оповідань, власного досвіду), у яких хтось зазнав образ, пояснює, як діяти в таких ситуаціях.	Може зрозуміти, коли товариш потребує допомоги. Може змінити своє рішення, якщо його наслідки вимагають цього. Може спілкуватися зі стороною конфлікту з повагою.

Приклади навчальної діяльності	Очікувані результати учіння	Дескриптори компетентностей для демократичної культури
 Вправа «Чому така назва?»	Добирає потрібну інформацію із графічного тексту (таблиці, графіки, схеми).	Шукає роз'яснення нової інформації, отриманої від інших людей, якщо це потрібно. Вибудовує доброзичливі стосунки з іншими людьми.
 Вправа «Дослідники Червоної книги»	Пояснює, чому природа важлива для людини. Визначає, що дає природа людині. Пояснює, чому зберігати природу – обов'язок кожного. Запитує, щоб довідатися більше про природу. Дотримується правил поведінки в довкіллі і пояснює ці правила іншим. Добирає приклади із власного досвіду, які свідчать про його / її відповідальне ставлення до обов'язків як члена шкільної та місцевої громад.	Вибудовує доброзичливі стосунки з іншими. Може оцінити вплив суспільства на природне середовище, зокрема ризики, пов'язані зі шкодою для довкілля.
 Вправа «Незакінчені речення». Рефлексія	Розповідає про власні почуття та емоції від прослуханого та побаченого.	Може висловити думку щодо окресленої проблеми.

Розгадування ребуса

Учитель пропонує учням розгадати ребус:

Учитель звертається до учнів із запитаннями:

- ✓ Як розмієте слово «пізнання»?
- ✓ Яке слово «заховалось» у слові пізнання? (Пі – знання)
- ✓ Чому пізнавати цікаво і корисно?

2

Вправа «Поміркуй»

Учитель просить учнів розглянути малюнки і пояснити, як діти пізнають навколишній світ:

- Поміркуйте, навіщо людям пізнавати навколишній світ?
- Поміркуйте, чи однакове значення мають слова: дивитись і бачити; слухати і чути?
- Доповніть речення: Щоб пізнавати світ, потрібно бути ... (уважним, спостережливим, вдумливим тощо).

Про що розповідає родове прізвище? Відгадування загадки

Діти на прохання вчителя розгадують загадку і пояснюють, на власний розсуд, що таке прізвище і навіщо воно?

Від батька – до доньки,
Від батька – до сина,
І вже його носить вся наша родина.

Його може дітям дати і мати.
Що ж це таке? –
Спробуй відгадати.

Після записування найважливіших учнівських ідей учитель розповідає про те, що таке прізвище відповідно до тлумачення Словника української мови.

Мій словничок

Прізвище – найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість.

Коментар для вчителя: Скажіть дітям, що стаття 7 Конвенції про права дитини захищає право кожної дитини мати ім'я. Друге ім'я – прізвище, вказує на зв'язки дитини з найближчою групою – родиною. Кожна людина має пишатися своїм прізвищем та знати, що воно означає.

Слухання тексту «Як утворилися прізвища?»

Колись прізвищ зовсім не було. У людей, окрім імен, були хіба що прізвиська, які давалися за якимись зовнішніми чи внутрішніми особливостями: Чубань, Бородань, Бровко, Тишко. Значення деяких із них сьогодні вже забулося, і пояснити їх можна лише за допомогою спеціальних словників. Наприклад, прізвище Лечейда означає «неповороткий», Гмиря «нерішучий».

Згодом прізвиська закріпились як родові прізвища і стали переходити від батька до сина. Ці найменування часто були пов'язані із професією людини (Коваль, Ткач), її національністю (Литвин, Турчин), місцем проживання (Бойко, Ільницький), характерними ознаками зовнішності або характеру (Тихий). Серед українських прізвищ є й такі, які походять від імен наших предків: Іван – Іваненко, Петро – Петрук, Микола – Миколук.

[Джерело](#)

Коментар для вчителя: Дуже важливо обговорити з дітьми, що прізвиська можуть ображати людей, принижувати їхню людську гідність. Тому вживати прізвиська потрібно обережно і тільки з дозволу того, кого так називають. Якщо прізвисько ображає, а однокласники чи старшокласники використовують його замість імені дитини, дуже важливо повідомити про це учителя, психолога, батьків.

Обговорення-міркування:

- ✓ Що було б, якби люди не мали прізвищ?
- ✓ З якої букви пишуться імена, по батькові, прізвища. Поясніть, чому?

- ✓ Чи всі люди мають прізвиська?
- ✓ Чи тобі подобається, коли тебе називають якимсь прізвищем? У якій ситуації подобається, а в якій – ні?

(Тут може вчитель подати конкретні приклади, щоб діти самі зробили висновки, що деякі прізвиська можуть ображати, а деякі, навпаки, дітям подобаються. Напр.: Золотоволоска, Силач, Ляля – приємні прізвиська, а Курдупель, Тичка, Пончик, Тупак – неприємні прізвиська, бо вони ображають людей).

- Що робити, якщо тебе називають прізвищем, яке тебе ображає?

Матеріал для вчителя та батьків

Практично в усьому світі в різних інтерпретаціях існують прізвища. Виняток становлять лише жителі Ісландії, яким прізвищем слугує те, що в нас називають «по батькові». Прізвищ немає й у тибетців. www.youtube.com/watch?v=0-l6AGPDtd8

Шановні батьки! Будьте уважні до своїх дітей. Реагуйте на їхні скарги, зокрема і якщо це стосується образливих прізвищ. Пам'ятайте: цькування через називання дітей образливими прізвишками (це теж булінг!) карається за законом.

Учитель пропонує дітям переглянути [відеоролик «Велика буква в іменах, по батькові та прізвищах людей»](#).

відео 1

5 Інсценізація вірша Лідії Компанієць «Ковалівна»

Учитель просить учнів прочитати вірш у парах⁽¹⁾.

– Звідкіля ти?
– Із Стеблева,
– А чия ти?
– Ковалева.

В мене тато коваль,
І дідусь був коваль,
І мій брат коваленко.
– А як звуть тебе?

– Оленка.
– Ну, бувай! Рости здорова,
Ковалівно чорноброва!

Запитання для обговорення:

- ✓ Хто дійові особи вірша?
- ✓ Яке прізвище у дівчинки?
- ✓ Як воно утворилось?

Завдання для дітей

- Придумайте прізвища, які б походили від назви професії «коваль».
- Обговоріть у групах, як утворилися ваші прізвища. Наприклад, від назви професії (кравець – Кравченко), від назви кольору (сірий – Сіренко), від назви пташки (орел – Орлюк) тощо.
- Запишіть на стікерах свої прізвища.
- Розкладіть стікери, утворивши стовпці.
- Створіть діаграму «Походження наших прізвищ».

1. Зверніть увагу, що у парі можуть бути: дівчинка – дівчинка; хлопчик – дівчинка.

Коментар для вчителя. Обов'язково в класі будуть діти, походження чиїх прізвищ важко пояснити відразу. У діаграмі такі прізвища будуть утворювати окремий стовпець. Запитайте дітей, як дізнатися про походження прізвища? Для початку запропонуйте звернутися за підказкою до Google. Також можна скористатися on-line картою прізвищ: ridni.org/karta.

6 Практична робота «Про що розповість учнівський квиток?»

Учитель заохочує учнів до обговорення того, чи потрібен учнівський квиток і навіщо він (можна наводити паралелі із паспортом та свідоцтвом про народження):

- Який документ підтверджує особистість учня?
- Про що можна дізнатися з учнівського квитка?
- Для чого потрібен учнівський квиток?
- Чи потрібно платити за проїзд у транспорті в разі, коли:
 - забули учнівський квиток удома;
 - у школі канікули.

Учитель пропонує учням у малих групах розробити ескіз учнівського квитка для школи, яким його бачать другокласники.

Після виконання ескізу учні представляють свої проекти й обґрунтовують потребу запропонованих рубрик чи оздоб.

7 Практична робота «Закодуй прізвище»

Закодуйте свої прізвища за допомогою текстової вишивки.

Оформіть стіну слів.

АБЕТКА

Діагональне написання	Горизонтально-вертикальне написання	Букви		Діагональне написання	Горизонтально-вертикальне написання
		А	П		
		Б	Р		
		В	С		
		Г	Т		
		У	Ф		
		Д	Х		
		Е	Ц		
		З	Ш		
		И	Щ		
		Ї	Ю		
		Я	Ь		
		К	ПАСОК		
		Л			
		М	МЕЖА		
		Н			
		О			

ЦИФРИ

Одиниці	Символ	Візерунок
1 (один)		
2 (два)		
3 (три)		
4 (чотири)		
5 (п'ять)		
6 (шість)		
7 (сім)		
8 (вісім)		
9 (дев'ять)		
0 (нуль)		
Десятки		
Сотні		
Тисячі		

АБЕТКА

ЦИФРИ

Джерело

Трійну й Тааві – близнята. У них один на двох день народження, одна, мама, один тато, одна домівка і одне прізвище. Прізвищем вони пишаються чи не найбільше.

Прізвище таки гарне, а їм здається, – найкраще в світі: Таммик (Таммик – дуб). Ні в кого немає такого прізвища. Влітку прізвище нагадує про зелені дуби, а восени – про багато жолудів.

(Еллен Нійт. Оповідання про Трійну й Тааві)

[Посилання 3](#)

Запитання для обговорення:

- ✓ Що означає прізвище дітей – героїв оповідання?
- ✓ Підкресліть у тексті речення, з яких можна дізнатися, як діти ставляться до свого прізвища.
- ✓ Розкажіть, як ви ставитесь до свого прізвища і чому?
- ✓ Як розумієте прислів'я: «Не прізвище прикрашає людину, а людина – прізвище».
- ✓ Наведіть приклади, як ви «прикрашаєте» свої прізвища.

Учитель пропонує поміркувати, чи в українській мові є прізвища, які нагадують про дуб, звідки вони взялися? (Дубинський, Дубко, Дубик, Дубенко тощо). Очевидно, люди з таким прізвищем були міцними і здоровими, бо саме з цим в українців асоціюється дуб.

Завдання для дітей:

- Проведіть дослідження та з'ясуйте, чи є в школі учні, прізвище яких утворилося від слова «дуб».
- З'ясуйте, чи є в школі учні – ваші тезки.
- Поясніть вислів: «Прізвище – це набагато більше, ніж просто букви!»
- Продовжте речення:

Прізвище – це ще одне _____

За нашими прізвищами ми _____ одне одного.

З прізвища ми дізнаємося про _____

Практична робота «Відомі прізвища»

Завдання для дітей (робота в групах):

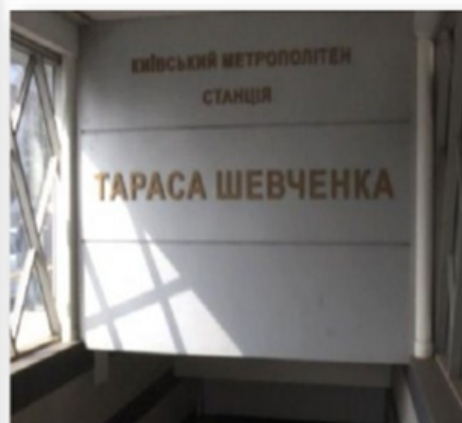
- Запишіть 5 прізвищ відомих у світі людей (добре, якби серед прізвищ відомих людей були прізвища земляків).
- Розкажіть, завдяки чому прізвища цих людей стали відомими у світі.
- Розгляньте [карту Києва](#) та знайдіть об'єкти, названі на честь Т. Г. Шевченка.

Прочитайте написи на будівлях, зображених на малюнках. Про що можна дізнатися з цих написів?

Розповідь учителя.

Мабуть, в усіх містах та селах України є вулиця Т. Шевченка. У Києві таку назву носять 4 вулиці, 2 провулки. А ще є бульвар і площа.

Придумування різних назв і творення зашифрованої мови. Читання уривку з книги Л. Керолла «Аліса в Задзеркаллі».

Учитель пропонує учням послухати фрагмент тексту «Аліса в Задзеркаллі» і поміркувати над ним.

Я кохам не рада взагалі, – пояснила Аліса. – Я радше їх боюся... принаймні великих. Але знаю, як їх звати.

– І вони озиваються, коли їх звати? – недбало поспитав Комар.

– Не знаю, не чула.

– Тоді навіщо ж їх звати, коли вони не озиваються? – здивувався Комар.

– Їм це ні до чого, – відказала Аліса, – але це зручно для людей, що їх назвали. Бо навіщо тоді взагалі речам назви?

Обговорення-розмірковування:

- ✓ Чи може світ існувати без назв?
- ✓ Як би спілкувалися люди, якби не було назв?
- ✓ Навіщо люди придумали назви?
- ✓ Спробуйте пофантазувати і придумати свої назви у класі для означення предметів шкільного приладдя. Зробіть написи на аркушах паперу і наклейте їх, щоб вигадані чудернацькі слова не забулися до завтра.
- ✓ Повторіть таку гру із родичами або друзями-сусідами. Таким чином можна витворити свою зашифровану мову, відому тільки якійсь групі.
- ✓ У книжці «Аліса в Задзеркаллі» Льюїс Керолл вигадав теж свою чудернацьку мову:

*Був смажень, і швимкі яски
Сверли-спіралили в кружві,
Пичхали пиршаві псашки
І трулі долові.*

Учитель пропонує учням послухати вірш М. Савки і уявити те, про що йдеться в ньому.

*Країн багато на великій карті,
Та серед них — вона, твоя єдина.
Її люби і будь завжди на варті,
Бо це твоя земля, це Україна.*

*Вона така ж реальна і казкова,
Як мамина долоня, тепла й щира,
У неї в серці українська мова,
В її душі любов і світла віра.*

*Цвітуть в ній мальви, маки і левкої.
Хтось, може, скаже, що таких багато.
Але ти знай, що іншої такої
Не зможеш в цілім світі відшукати.*

Левкóй — пахуча садова квітка, матіола.

Обговорення-розмірковування:

- ✓ Поясніть, що означають назви мак, мальва, левкой. (Це назви рослин, квітів).
- ✓ Продовжте речення: Україна — це назва ... (Це назва країни, в якій ми живемо, назва нашої Батьківщини).
- ✓ Які назви інших країн ви знаєте?
- ✓ Де розташовані ці країни?
- ✓ Як пишуться назви країн?
- ✓ Як пишуться назви тварин? Назви рослин?

Слухання казки Ірени Роздобудько «Дикі образи дикобраза». Знаходження назв тварин і записування їх.

В одному прадавньому лісі жило маленьке звірятко – Невідомо-Хто.

Воно мало таку ніжну й тонку шкіру, що на сонці крізь неї просвічувалося тремтливe серденько. Крапля дощу чи листок, що зривався з дерева й падав на Невідомо-Кого, завдавали йому неабияких прикрощів. І тому Невідомо-Хто весь час ховалося у своїй нірці під жму́тком торішнього листа.

Одного разу Невідомо-Хто вирішило: «Не можу так більше жити!» – і вийшло на прогулянку. На межі лісу й поля воно побачило зграю мишей і зраділо: миші були дуже схожі на нього. Тільки мали хутряні шубки й були страшенно прудкі. Невідомо-Хто втішилося, що зустріло друзів. Але миші хором сказали:

– Ти не з нашого пле́мені. Ми не хочемо тебе знати!

Невідомо-Хто повернулося до своєї нірки й запорпалося носом у листя. Тієї ночі воно погано спало, увесь час крутилося уві сні, чухало спинку й попискувало. А коли настав ранок, Невідомо-Хто зі здивуванням помітило, що на ньому виросла... голка.

– Ось хто я тепер – єдиноріг! – зраділо Невідомо-Хто й пішло до єдинорогів.

Єдинороги були великі й суворі. Вони кресали копитами:

– Геть! Ти – не з нашого племені! Краще не потрапляй нам під ноги – розтопчемо!

І Невідомо-Хто знову заховалося у нірку. І знову погано спало...

А під ранок біля тої голки з'явилася ще одна...

– Тепер я – справжній олень! – подумало Невідомо-Хто і вирушило до оленів.

Але красені-олені навіть не почули, що до них хтось гукає!

Наступної ночі біля тих двох голок виросла третя. Це було дуже схоже на корону.

– Я, мабуть, принц! – вирішило Невідомо-Хто й пішло шукати своє королівство.

Але його гнали звідусіль. У звірів був свій цар – лев, у птахів – орел, у риб – кит. І всі сміялися із незграбного шукача трону. А після кожної ночі, впродовж якої Невідомо-Хто ображено сопіло і зітхало, з'являлися нові й нові більшим за самого себе вдвічі.

Йому було важко носити своє колюче й гостре вбрання, але тепер уже ніхто не наважувався образити його. Дуже вже грізно стирчали голки!

І тепер, коли у Дикобраза питають, чому він так одягнений, він сумно хитає головою і каже:

– О, це все — від диких образ...

Джерело

Ірен Роздобудько «Дикі образи дикобраза»
(Уривок з Хрестоматії дитячого читання для 1-2 класів)

відео 2

Учитель запитує, які слова для дітей виявилися незнайомими, і пояснює їхнє значення:

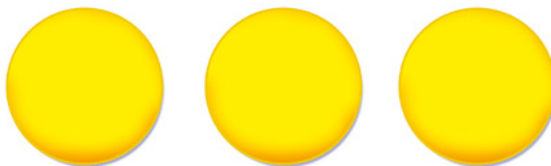
Жм'юток — невелика в'язка чого-небудь; пучок.

Плém'я — рід, група близьких людей чи тварин.

Запитання для обговорення:

- ✓ Чи можна ображати когось, хто виглядає не так, як ти? Чому ні?
- ✓ Чи були у вашому житті ситуації, коли доводилося захищати тих, кого ображають через зовнішній вигляд?
- ✓ Який у вас настрій після читання казки?
- ✓ Чи змінювався настрій під час читання і як?
- ✓ Позначте зміну свого настрою смайликами:

НА ПОЧАТКУ УСЕРЕДИНІ ТЕКСТУ НАПРИКІНЦІ ТЕКСТУ

- ✓ Як звали головного героя казки?
- ✓ Чому звірі проганяли Невідомо-кого?
- ✓ Чи добре бути Невідомо-ким? Поясніть.
- ✓ Прочитайте останнє речення казки. Поясніть, як ви його розумієте.
- ✓ Як би ви вчинили на місці дикобрана? Розкажіть.

Знаходження і записування назв тварин (робота в парах)

Учитель пропонує учням ще раз прослухати цікаве оповідання і записати на аркуші паперу назви тварин: кожна тварина – окремий аркуш паперу. У парах діти обговорюють, яких тварин вдалося знайти у тексті та як записати їхні назви та чому?

Учитель може запропонувати учням полічити тварин, погрупувати їх за певними ознаками (великі/ малі, бачили колись в реальному житті/ не бачили ніколи, звірі/ риби/ комахи (їх дописати, якщо треба) та ін.).

Учні на основі цієї вправи роблять висновок про те, що назви тварин пишуться з малої літери, виняток, хіба, становлять імена казкових героїв чи героїв оповідань – вони пишуться з великої літери.

13 Вправа «Чому така назва?» Робота в групах

Завдання для дітей:

- Розгляньте малюнок та поясніть написи на стрілках.

Інформація для вчителя

Українська назва тварини – їжатець (або їжатка) – пов'язана з найпомітнішою її особливістю – наявністю довгих голок (спільнокореневе з «їжак», «їжачитися» тощо). Поширена в Україні інша назва – «дикобраз» – є запозиченням з російської і походить від слів «дикий», «дикув-на» та «образ» (дик + образ – тварина «дикувальної» подоби).

Дитинчата дикобразів. На кого вони схожі?

Учитель розповідає цікаві факти про дикобразів:

Цікаві факти про дикобразів

- ✓ Дикобрази живуть в Європі, Північній Америці (США і Канаді), Південній Америці, країнах Африки, у південно-східній і Середній Азії, Індії, на Закавказзі.
- ✓ Довжина голок дикобразів сягає 40 – 50 см.
- ✓ Дикобрази є нічними тваринами. Протягом дня вони сплять і стають активними у вечірній час.
- ✓ Дикобрази спроможні піднятися на дерево. Вони є чудовими альпіністами.
- ✓ Дикобрази – трав'яні тварини, вони харчуються листям, корою, фруктами.
- ✓ Дикобрази не впадають у зимову сплячку, але взимку активність тварин помітно знижується, і більшу частину часу вони проводять у своїх оселях.
- ✓ Вид індійського дикобразів – рідкісний. Через його вимирання в деяких країнах його занесено до «Червоної книги».

Учитель звертається до учнів із запитанням, чи знають вони, що таке «Червона книга та яких рослин і тварин, що живуть в Україні, занесено до неї?

Вправа «Дослідники Червоної книги»

Учитель просить учнів переглянути [відео: «Наскільки люди знищили природу»](#) і поміркувати над такими запитаннями:

відео 3

- Що найбільше вразило під час перегляду цього відеоматеріалу?
- Які емоції викликає цей фільм?
- Чи можуть учні бути байдужими до екологічних проблем? Чому ні?
- Розгляньте малюнок книги.
- Поставте запитання однокласникам та з'ясуйте, чому книга – червона?
- Для чого створено Червону книгу?
- Чому для цієї книги обрано саме червоний колір?

Матеріал для вчителя: redbook-ua.org.

посилання 4

Учитель розповідає, що зазвичай читають «Червону книгу» дорослі, але знати, які рослини і тварини до неї занесено, мають усі громадяни України, зокрема діти. Бо берегти природу потрібно всім. Учитель пропонує другокласникам ознайомитися з [віршем «Червона книга»](#) Антона Стародуба, учня ЗОШ № 8 м. Кременчука).

посилання 5

В Червону книгу ми занесли
Світ неповторний та чудесний,
Що поступово вимирає,
Давно рятунку в нас благає.

Невже в майбутньому на світі
Не будуть квітнуть дивні квіти:
Конвалії й фіалки ніжні,
І вісник березня – підсніжник?

Ми всі господарі природи,
Тож збережімо її вроду!

Завдання для дітей:

- ✓ Поясніть вислів «Червона книга – це книга скарг природи».
- ✓ З'ясуйте, які види рослин і тварин занесені до Червоної книги України.
- ✓ Розкажіть, що може статися, якщо не охороняти природу.

Робота у групах

Спільно поміркувати в малих групах, що кожен другокласник може зробити для охорони природи своєї місцевості.

Діти презентують свої напрацювання у групах, учитель записує на дошці кожен ідею, потім клас спільно обговорює, яка ідея – реалістична і може бути втілена в життя, а яка – ні.

Інформація для батьків

Чи знаєте Ви, що «Червона книга» – не просто пострадянська реалія. Багато країн користуються спеціальним переліком тварин і рослин, які потребують охорони. *Червоний список Міжнародного союзу охорони природи* – всеосяжний збірник відомостей про охоронний статус рослин та тварин в усьому світі. Його видає Міжнародний союз охорони природи з 1963 року. Червоний список опікується флорою та фауною всього світу.

Червоний список побудовано на чітких критеріях оцінки статусу видів та ризику їхнього зникнення. Ці критерії є універсальними, і вони можуть бути застосовані для будь-якого виду (або підвиду, раси та популяції) в будь-якій регіоні світу. Метою Червоного списку є визначення та оприлюднення ступеня загрози для існування тих чи інших видів живого, та надання відомостей, потрібних для збереження біологічних видів, всім, кого це може стосуватись.

Загалом, Червоний список МСОП вважається найавторитетнішим джерелом оцінки статусу світового біорізноманіття.

15

Вправа «Незакінчені речення». Рефлексія

Учитель пропонує учням закінчити речення залежно від того, хто що відчуває на завершення роботи з темою:

На занятті мені сподобалось

Я дізнався / дізналась

Використані ресурси:

1. Досліджуємо права дітей: Серія уроків для 1–9 класів // Р. Голлоб, П. Крапф; пер. з англ. та адапт. В. В. Полторака; заг. ред. укр. версії: Н. Г. Протасова. – К. : Основа, 2018. – Т. 5. – 100 с.
2. Керролл Л. Аліса в Задзеркаллі. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. – 142 с.
3. [Наскільки люди знищили природу](#)
4. [Нійт Е. «Трійну й Тааві»](#)
5. [Ребуси українською](#)
6. [Стародуб А. Червона книга](#)
7. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах серії «Шкільна бібліотека». Укладання Тетяни Стус. Львів, «Видавництво Старого Лева», 2016, стор. 54 – 57. Ілюстрація Марти Кошулінської.